

О.Я. Жук доктор сільськогосподарських наук,
Київська дослідна станція ІОБ НААН

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СЕЛЕКЦІЇ КАПУСТИ БІЛОГОЛОВОЇ

Наведено відомості про історію селекційної роботи на Київській дослідній станції ІОБ НААН за 70 років.

Ключові слова: капуста білоголова, селекція, селекціонери, період роботи, сорти.

Вступ. Капуста білоголова займає вагому частку в загальному обсязі виробництва і споживання овочів. Відзначається високим генетичним потенціалом продуктивності рослин, об'єднує сорти різної скоростиглості, здатна зберігатися тривалий період, завдяки чому її можна споживати в свіжому вигляді протягом цілого року. Вона придатна для різних видів переробки. Ціниться і багатим хімічним складом головок, лікувальними і дієтичними властивостями.

Виходячи з цього, на Київській дослідній станції ІОБ НААН протягом 70 років велику увагу приділи створенню нових сортів. Селекційну роботу з капустою білоголовою проводять з 1939 року, коли була заснована науково-дослідна установа. Основоположником цього напрямку селекції були Іполит Іванович Смолянченко та Олена Вікторівна Мар'янович. Наукову роботу було розпочато зі збору вихідного матеріалу, створення колекції сортів, вивчення продуктивності рослин та якості продукції.

У перші повоєнні роки було створено відділ селекції і насінництва овочевих рослин, який очолювала Марія Іванівна Цинда. З травня 1947 року її справу продовжив Іван Митрофанович Красвий. Селекційна робота з капустою білоголовою була спрямована на вивчення колекційного матеріалу різних груп стиглості, створення нових сортів, стійких проти судинного бактеріозу, з господарськими якостями, які б не поступалися існуючим на той час сортам: ранньостиглому – Номер перший, середньостиглому – Слава 1305, пізньостиглому – Амагер 611. Таке завдання було поставлено до 1956 р.

Поряд з селекцією капусти білоголової О.В. Мар'янович з
© Жук О.Я. 2010.

1953 р. займалась селекцією, з 1953 р. і розробкою прийомів вирощування насіння капусти цвітної. Продовжує селекційну роботу з томатом і перцем гірким. Вона – основний автор широко відомого в Україні сорту томата Київський 139.

Для повнішої оцінки селекційного матеріалу капусти білоголової і виявлення стійких проти хвороб форм О.В. Мар'янович рекомендує переходити до випробування його в умовах штучного ураження.

Селекційну роботу з капустою білоголовою значно більш активно стали проводити з 1956 року, коли науковим співробітником почала працювати Галина Калениківна Мегедь. Продовжувались наукові дослідження у напрямі створення для умов Лісостепу і Полісся пізньостиглого сортименту, стійкого проти судинного бактеріозу і з вищою продуктивністю рослин, ніж у сорту Амагер 611. Поряд з цим Г.К. Мегедь займалась поліпшенням сорту моркви Паризька каротель, буряка столового Кросьбі.

У 1957 році вона розпочинає поліпшувальну роботу з сортами капусти цвітної Московська консервна і Сніжинка з метою виділення скоростиглих і врожайних форм, продовжує дослідження з селекції капусти білоголової, поліпшення сортів моркви, буряка столового, капусти цвітної до 1960 р. Результатом селекції Г.К. Мегедь, О.В. Мар'янович та І.І. Смолянченка є створення перших вітчизняних сорів капусти білоголової Київська 116 (районована з 1962 р.), Гібрид 55 (1966 р.), Фастівська 195 (1966 р.). Нові середньопізні сорти відзначалися вищою врожайністю, добрим смаком, підвищеною стійкістю проти судинного бактеріозу.

У 1961-1962 рр. уперше спробували створити самостерильні лінії капусти білоголової. Далі була розпочата робота з пошуку і створення самонесумісних форм шляхом самозапилення квіток і розмноження їх методом гейтеногамного запилення бутонів.

З 1964 р. оцінку селекційного матеріалу капусти білоголової в умовах штучного ураження проводить Марія Трохимівна Гребенюк (нині кандидат сільськогосподарських наук). Захистила кандидатську дисертацію з теми: “Пероноспороз лука и методы борьбы с ним в семеноводческих хозяйствах Лесостепи Украины” (1972 р.), має вчене звання старшого наукового співробітника.

За період з 1960 р. до 1973 р. Г.К. Мегедь створено середньопізній сорт капусти білоголової Українська 294, пізньостиглий Амагер київський (передані у ВІР як вихідний матеріал для селекції).

З 1974 року науково-дослідну роботу з селекції капусти білоголової проводить кандидат сільськогосподарських наук Ольга Які-

Яківна Жук (нині доктор сільськогосподарських наук). Захистила кандидатську дисертацію на тему: “Влияние основного удобрения на урожайность репчатого лука при однолетнем и двулетнем выращивании” (1972 р.), має вчене звання старшого наукового співробітника.

На той час головну увагу приділяли пошуку, всебічному вивченню і добору вихідного матеріалу за комплексом цінних господарських ознак або за окремим ознаками: висока врожайність, добрий смак, багатий біохімічний склад головок, стійкість проти судинного бактеріозу на інфекційному фоні, придатність для механізованого збирання (разом з Мегедь Г.К. і Гребенюк М.Т.). У селекційній роботі почали ширше застосовувати методи синтетичної селекції: реципрокні схрещування, полікрос, бекрос з подальшим родинно-груповим добром. Добори за ознаками проводили на маточних і насінних рослинах.

Посилились наукові зв'язки з відділом овочевих рослин колишнього Всесоюзного інституту рослинництва імені М.І. Вавилова, Всесоюзним НДІ селекції і насінництва овочевих культур, з кафедрою селекції і генетики Тімірязєвської сільськогосподарської академії. З'явилась можливість брати участь у всесоюзних семінарах і наукових конференціях з селекції капусти білоголової, що сприяло придбання нових зразків і збагаченню колекції сортів станції, виставках досягнень передового досвіду.

Селекційну роботу з капустою білоголовою здійснюють у напрямку створення високоврожайних середньопізніх сортів, які характеризуються високими смаковими і технологічними якостями, підвищеною стійкістю проти судинного бактеріозу, пристосованістю до машинної технології вирощування і збирання.

У процесі селекційної роботи вдосконалено методи створення штучного інфекційного фону для оцінки селекційного матеріалу на стійкість проти судинного бактеріозу. Розроблено шкалу комплексної оцінки сортів капусти білоголової за ступенем розвитку хвороби на листках і судинах при поперечному і повздовжньому розрізі зовнішнього качана (за участю фітопатолога Гребенюк М.Т.).

У результаті спільної роботи з Г.К. Мегедь відселектовано і районовано два середньопізні сорти капусти білоголової нового покоління: Єленовська (Доброводська пізня х Київська 116) з 1982 року, Столична (Амагер 611 х Пізня пряма голландська) з 1983 року. Ці сорти виділяються посухо- і жаростійкістю, високим генетичним потенціалом продуктивності рослин, відносною стійкістю проти судинного бактеріозу, смачною соковитою сировиною для свіжого споживання і переробки. Сорт Столична визнано національним стандартом у системі державного сорто випробування.

У зв'язку з високою насиченістю овочевих сівозмін культурами родини капустяні (хрестоцвіті) і масовим поширенням збудника кили в зонах Лісостепу і Полісся, зокрема, на заплавних ґрунтах Київської області, з 1980 р. О.Я. Жук і Г.К. Мегедь розпочато наукові дослідження з оцінки сортів різного географічного походження на стійкість проти цієї хвороби з метою залучення кращих у селекційний процес. Цю роботу виконували за розробленими М.Т. Гребенюк і О.Я. Жук методами, які пізніше ввійшли до методичних рекомендацій “Фитопатологическая оценка селекционного материала овощных культур” (1990 р.).

Колективом науковців (Макарова С.Г., Мегедь Г.К., Жук О.Я.) розроблено комбіновану шкалу для оцінки лежкоздатності сортів за бальною системою і відповідною кількістю продукції у відсотках за чотири- і шестимісячного зберігання маточників, яку представлено в “Методических указаниях по селекции капусты (1989 р.)”.

У 1985 р. завершено селекційну доробку пізньостиглого сорту капусти білоголової Журавушка (автори: Жук О.Я. і Мегедь Г.К.), який районовано у Російській Федерації. Одночасно зі створенням сортів селекціонери займались первинним насінництвом овочевих рослин, вирощували оригінальне (суперелітне) насіння таких ботанічних видів і сортів: капуста білоголова – Київська 116, Гібрид 55, Фастівська 195, Еленовська, Столична, Журавушка; буряк столовий – Бордо 237, томат – Київський 139; салат – Первомайський; шпинат – Іс-полінський; капуста цвітна – МОВІР - 74.

З 1993 року провідним науковим співробітником, а згодом завідувачем лабораторії селекції дворічних овочевих культур працює кандидат сільськогосподарських наук Віталій Юхимович Жук. Захистив кандидатську дисертацію на тему: “Влияние места репродукции семян на урожайность и качество столовой моркови” (1984 р.), має вчене звання старшого наукового співробітника.

З цього ж року науковим співробітником з сортової і гетерозисної селекції капусти білоголової починає працювати Андрій Віталійович Жук (нині кандидат сільськогосподарських наук). Захистив дисертацію на тему: “Особенности семеноводства позднезрелых сортов капусты белокачанной сортотипа Лангендейская зимовая” (1998 р.), має вчене звання старшого наукового співробітника).

На той час пошавилася наукова робота з пошуку самонесумісних рослин і надалі створення самонесумісних ліній як вихідного матеріалу в гетерозисній селекції капусти білоголової.

У зв'язку зі зростанням попиту на пізньостиглі сорти, придатні для тривалого зберігання, посилилася селекція сортів такого напрямку для Лісостепу і Полісся України. На основі проведених селекційних досліджень створено і зареєстровано два пізньостиглі сорти сорто типу Лангендейська зимова: Віоланта [(Penn Valley x Dauerweiss 2012) x Herbst] з 1995 року і Княгиня [(Penn Valley x Harwin)x Dauerweiss 1846) x Harwin] з 2001 року (автори: О.Я. Жук, В.Ю. Жук, А.В. Жук).

У 1996 р. провідний науковий співробітник О.Я. Жук захистила докторську дисертацію з теми: “Створення придатних для промислової переробки, лежких, стійких до хвороб сортів капусти білоголової”; її перевели на посаду головного наукового співробітника.

Результатом багаторічної праці є нові сорти капусти білоголової: Жозефіна (Київська 116 x Подарок) і Тетянка [(Доброводська пізня x Фастівська 195) x Доброводська пізня], які внесено до Державного реєстру сортів рослин , придатних для поширення в Україні з 1997 і 2000 рр. відповідно (автори: Жук О.Я., Жук В.Ю., Жук А.В.).

Разом з НВТ “Елітсортнасія” цими ж селекціонерами створено і зареєстровано середньостиглий сорт Росава (вихідний матеріал сорт Слава1305) з 1999 року.

Ураховуючи широкий попит на пізньостиглий сорт капусти білоголової Амагер 611, його використано в селекції пізньостиглого сорту Ольга (у Держреєстрі з 2003 р.) – автори О.Я. Жук, В.Ю. Жук, А.В. Жук.

У лабораторії селекції дворічних овочевих культур паралельно проводилась наукова робота зі створення нового сорту моркви столової. Материнською формою використано Лосиноостровська 13. Створено новий сорт Ласуня (автори: Жук О.Я., Жук В.Ю., Горкуценко О.В., Роєнко В.П.), у Реєстрі з 2004 року.

З 2002 р. колектив лабораторії поповнився науковими співробітниками Іриною Марківною Срібною та Світлою Сергіївною Шох (нині кандидати сільськогосподарських наук). З 1997 р. по нинішній час доктор сільськогосподарських наук О.Я. Жук працює за сумісництвом професором кафедри овочівництва Національного аграрного університету, де свій багаторічний досвід з селекції і насінництва овочевих рослин передає студентам. Під її керівництвом виконано і захищено 5 кандидатських дисертацій. 2003 р. їй присвоєно вчене звання професора. Результати багаторічної роботи опубліковано у 200 наукових працях, підтверджено 14 авторськими свідоцтвами на сорти і 5 патентами.

За останні роки надбання станції поповнились такими сортами капусти білоголової: середньопізні – Грацієла (Журавушка х Єленовська) з 2009 р., пізньостиглі – Василина (Харківська зимова х Фастівська 195), капусти листової декоративної – Чарівниця і Перлина, з 2009 р. (автори Жук О.Я., Жук В.Ю.).

За період роботи з 1993 року по теперішній час створені самонесумісні лінії капусти білоголової I₁–I₅ сортів селекції станції та Інституту овочівництва і баштанництва НААН, які використовують для отримання гетерозисних гібридів.

За 70 років існування Київської дослідної станції ІОБ НААН (1939-2009 р.) селекційну роботу з капустою проводили:

Смолянченко Іпполіт Іванович (1939-1956 рр.) – ст. науковий співробітник.

Мар'янович Олена Вікторівна (1939-1959 рр.) – ст. науковий співробітник.

Мегедь Галина Калениківська (1956-1986 рр.) – ст. науковий співробітник.

Жук Ольга Яківна (1974 р. – по теперішній час) – ст., провідний, головний науковий співробітник, доктор с.-г. наук.

Жук Віталій Юхимович (1993 р. – по теперішній час) – завідувач лабораторії селекції дворічних овочевих культур, кандидат с.-г. наук.

Жук Андрій Віталійович (1993-2000 рр.) – ст. науковий співробітник, кандидат с.-г. наук.

Гребенюк Марія Трохимівна (1959-1994 рр.) ст. науковий співробітник, фітопатолог, кандидат сільськогосподарських наук.

Срібна Ірина Марківна (2002-2006 рр.) – науковий співробітник, кандидат сільськогосподарських наук.

Шох Світлана Сергіївна (2002-2005 рр.) – науковий співробітник, кандидат сільськогосподарських наук.

Волошина Олена Іванівна (2005-2009 рр.) – лаборант, науковий співробітник, кандидат сільськогосподарських наук.

Сортову і гетерозисну селекцію капусти білоголової в сучасний період виконують головний науковий співробітник, доктор сільськогосподарських наук О.Я. Жук і завідувач лабораторії селекції дворічних овочевих культур, кандидат сільськогосподарських наук В.Ю. Жук за темою: “Створити середньопізні гетерозисні гібриди F₁ і сорти капусти білоголової, відносно стійкі до судинного бактеріозу та кили, з розробленою системою насінництва”.

О.Я. Жук. Исторические аспекты селекции капусты белокочанной.

Резюме. Приведены сообщения об истории селекционной работы на Киевской опытной станции ИОБ НААН за 70 лет.

О.Я. Zhuk. History aspects of selection of wait cabbage.

Summary. The reports about history of selection work on the Kiev experimental station IVM NAAS for 70 years are given.